

İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ AKADEMİ DERGİSİ
Journal of Humanities and Social Sciences Academy

İ N T O B A

www.intoba.org

VOLUME 5 / ISSUE 1 / JUNE 2025

Cilt 5 / Sayı 1 / Haziran 2025

ISSN: 2791-6766

İ N T O B A

Uluslararası Hakemli Dergi
International Peer-Reviewed Journal

Bilim, insanlığın en değerli mirasıdır.

İNTOBA

Science is the most valuable heritage of humanity.

JHSSA

ISSN: 2791-6766

DERGİ BİLGİSİ

PUBLICATION INFORMATION

İNTOBA

İ N T O B A

İNTOBA

İnsan ve Toplum Bilimleri Akademi Dergisi
Uluslararası Hakemli Dergi
Cilt 5, Sayı 1 – Haziran 2025
ISSN: 2791-6766

JHSSA

Journal of Humanities and Social Sciences Academy
International Peer-Reviewed Journal
Volume 5, Issue 1 – June 2025
ISSN: 2791-6766

Bu dergideki tüm makaleler turnitin programında taranmıştır.
All articles in this journal have been scanned in the turnitin programme.

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlanmış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

Research and Publication Ethics have been respected in the published articles; the international standards published by COPE (Committee on Publication Ethics) for Editors and Authors have been taken into consideration.

DİZİNLER VE VERİTABANLARI | INDEXING AND ABSTRACTING

ERIHPLUS
Asos İndeks

İSAM
Türkeğitimindeksi - TEİ

Yılda iki kez, Haziran ve Aralık aylarında yayınlanmakta olup, her bir sayı, alanında uzman (Doktor, Doçent, Profesör) hakemler tarafından titizlikle değerlendirilen özgün çalışmaları içermektedir.

İNTOBA, sosyal bilimler, eğitim bilimleri, kültür-sanat ve dil alanlarında özgün ve nitelikli bilimsel çalışmaları uluslararası bir platformda paylaşmayı amaçlayan, çift-kör hakemli, açık erişimli bir dergidir. Dergimiz, disiplinlerarası bir yaklaşımla, bu alanlardaki güncel tartışmalara, araştırmalara ve uygulamalara yer vermektedir.

*It is published twice a year, in **June** and **December**, and each issue contains original studies that are meticulously evaluated by expert referees (Doctor, Associate Professor, Professor).*

INTOBA is a double-blind peer-reviewed, open access journal that aims to share original and qualified scientific studies in the fields of social sciences, educational sciences, culture-arts and language on an international platform. With an interdisciplinary approach, our journal includes current discussions, research and applications in these fields..

CİLT | VOLUME 5 / SAYI | ISSUE 1 / HAZİRAN | JUNE 2025

YAYIN DİLİ / PUBLICATION LANGUAGE

Türkçe - English

Ücretsiz | Free of Charge

İMTYAZ SAHİBİ - YAYINCI | PROPRIETOR - PUBLISHER
Assist. Prof. Dr. Mehmet Nuri ŞANDA – Ardahan University

TASARIM | DESING
Oresoft Yazılım Ltd. Şti.

YÖNETİM YERİ VE YAZIŞMA ADRESİ
MANAGEMENT CENTER AND COMMUNICATION

www.intoba.org

info@intoba.org

intobadergisi@gmail.com

Sırrı Çelik Bulvarı No: 4 Kat: 9/124 Çekmeköy / İstanbul / Türkiye

İNTOBA'da yer alan makalelerdeki görüşler, bu görüşlerden doğabilecek hukuki ve cezai sorumluluklar, varsa yazım eksiklikleri ve hataları makale sahiplerine ait olup İnsan ve Toplum Bilimleri Akademi Dergisi'ni - İNTOBA'yı bağlamaz.

Bu dergide yayımlanan eserlerin telif hakları yazarlarına aittir. Bu nedenle İnsan ve Toplum Bilimleri Akademi Dergisi (İNTOBA) yazarlardan hakem değerlendirme ücreti talep etmez ve makalesi yayımlanan yazarlara ödeme yapmaz. Makaleler, Creative Commons Atıf-Gayriticari 4.0 (CC BY-NC) Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. Lütfen yazar ile iletişime geçmek için iletişim bilgilerinin yer aldığı eserin ilk sayfasına bakınız.

The opinions in the articles in INTOBA, the legal and criminal responsibilities that may arise from these opinions, and the spelling deficiencies and errors, if any, belong to the article owners and do not bind the Journal of Humanities and Social Sciences Academy - INTOBA.

The copyrights of the works published in this journal belong to their authors. For this reason, the Journal of Humanities and Social Sciences Academy - INTOBA does not demand a peer review fee from the authors and does not pay the authors whose articles are published. Articles are licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 (CC BY-NC) International Licence. Please see the first page of the manuscript for contact information to contact the author.

DERGİ BİLGİSİ

PUBLICATION
INFORMATION

İNTOBA

ISSN: 2791-6766

BAŞ EDİTÖR | EDITOR IN CHIEF

Emeritus Prof. Peter Benjamin Golden *Rutgers, The State University of New Jersey - USA*

EDİTÖR | EDITOR

Prof. Dr. Elçin İbrahimov *Karabakh University - Xankendi - Azerbaijan*

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRLERİ | ENGLISH LANGUAGE EDITORS

Assoc. Prof. Dr. Fatma Köprülü *Near East University - Nicosia - TRNC (Cyprus)*

Assist. Prof. Dr. Bashir Saade *University of Stirling - Scotland - United Kingdom (UK)*

Science Expert. Zeynep Sav *Republic of Turkey Ministry of National Education - Ankara - Türkiye*

TÜRKÇE DİL EDİTÖRLERİ | TURKISH LANGUAGE EDITORS

Assist. Prof. Dr. Yasemin Çürük *Dogus University - İstanbul - Türkiye*

Assist. Prof. Dr. Hatice Veli *Istanbul Gelisim University - İstanbul - Türkiye*

ALAN EDİTÖRLERİ | AREA EDITORS

ANTROPOLOJİ

Prof. Dr. Antonella Minelli *University of Molise - Molise - Italy*

ÇEVİRİ BİLİM, DİL BİLİM, FİLOLOJİ

Prof. Dr. Natalia Luchianciuc *B.P. Hasdeu State University - Cahul - Republic of Moldova*

Assoc. Prof. Dr. Jozef Stefcik *University of Economics in Bratislava - Bratislava - Slovakia*

EDEBİYAT VE KÜLTÜREL MİRAS

Assist. Prof. Dr. Sandra Guglielmi *University of Molise - Molise - Italy*

EĞİTİM BİLİMLERİ VE PEDAGOJİ

Prof. Dr. Kulash Mamirova *Kazakh National Women's Teacher Training Univ. Kazakhstan*

MÜZİK - SANAT

Prof. Dr. Katarina Eric *University of Kragujevac - Kragujevac - Serbia*

TARİH

Assoc. Prof. Dr. Alev Duran *İstanbul Aydın Üniversitesi - İstanbul - Türkiye*

PSİKOLOJİ

Prof. Dr. Rejep Rejepov *Cyprus Aydin University - Kyrenia - TRNC (Cyprus)*

SOSYAL BİLİMLER

Assist. Prof. Dr. Yaroslav Pylypchuk *National Pedagogical Dragomanov University - Kyiv, Ukraine*

SOSYOLOJİ

Assist. Prof. Dr. Kateryna Bannikova *Kharkiv University of Humanities - Kharkiv - Ukraine*

EDİTÖR KURULU

BOARD OF EDITORS

İNTOBA

BİLİM KURULU | SCIENCE BOARD

Prof. Dr. Şerife Yorulmaz	<i>Mersin University - Mersin - Türkiye</i>	
Prof. Dr. Hasan Yürek	<i>Mersin University - Mersin - Türkiye</i>	
Prof. Dr. Martin Stokes	<i>King's College London University - London - İngiltere</i>	
Prof. Dr. Rabije Murati	<i>University of Tetovo - Tetova - Republic of North Macedonia</i>	
Prof. Dr. Selahattin Avşaroğlu	<i>Necmettin Erbakan University - Konya - Türkiye</i>	
Prof. Dr. Mirzana Pasic-Kodric	<i>International University of Sarajevo - Bosnia and Herzegovina</i>	
Prof. Dr. Nazife Aydınöğlü	<i>International Final University - Kyrenia - TRNC (Cyprus)</i>	
Prof. Dr. Leila Mingazova	<i>Kazan Federal University - Kazan - Russian Federation</i>	
Prof. Dr. Kateryna G. Mykhaylyova	<i>Kharkiv University of Humanities - Kharkiv - Ukraine</i>	
Prof. Dr. Nadiia Stezhko	<i>Kyiv National Economic University - Kyiv - Ukraine</i>	
Prof. Dr. Selahattin Döğüş	<i>Kahramanmaraş Sütçü İmam University - Kahramanmaraş - Türkiye</i>	
Prof. Dr. Cildız Urmanbetova	<i>Kyrgyzstan-Turkey Manas University - Bishkek - Kyrgyzstan</i>	
Prof. Dr. Amina Siljak-Jesenkovic	<i>Orijentalni institut Univerziteta u Sarajevu - Bosnia and Herzegovina</i>	
Prof. Dr. Lütviyye Asgerzade	<i>Azerbaijan National Academy of Sciences - Baku - Azerbaijan</i>	
Assoc. Prof. Dr. İbrahim Bozkurt	<i>Mersin University - Mersin - Türkiye</i>	
Assoc. Prof. Dr. Artea Panajotovic	<i>Alfa BK University - Belgrade - Serbia</i>	
Assoc. Prof. Dr. Jolita Dudaite	<i>Mykolas Romeris University - Vilnius - Lithuania</i>	
Assoc. Prof. Dr. Richard Szanto	<i>University of Szeged - Szeged - Hungary</i>	
Assoc. Prof. Dr. Saida Quliyeva	<i>Baku State University - Baku - Azerbaijan</i>	
Assoc. Prof. Dr. Dragica Zugic	<i>University of Donja Gorica - Podgorica - Montenegro</i>	
Assoc. Prof. Dr. Shahnoza Nazarova	<i>Academy of Sciences of Uzbekistan - Uzbekistan</i>	
Assoc. Prof. Gabriela Dubcova	<i>University of Economics in Bratislava - Bratislava - Slovakia</i>	
Assist. Prof. Dr. Girayalp Karakuş	<i>Amasya University - Turkey</i>	
Assist. Prof. Dr. Raziiakhan Abdieva	<i>Kyrgyzstan-Turkey Manas University - Bishkek - Kyrgyzstan</i>	
Assist. Prof. Dr. Radka Stolarikova	<i>Czech University of Life Sciences Prague - Czech Republic</i>	

BİLİM KURULU

BOARD OF SCIENCE

İNTOBA

HAKEM LİSTESİ

LIST OF REFEREES

İNTOBA

İ N T O B A

ISSN: 2791-6766

HAKEM LİSTESİ | LIST OF REVIEWERS

Prof. Dr. İbrahim Erdoğan

Nigde Omer Halisdemir University – Niğde - Türkiye

ibrahimerdogdu23@hotmail.com

Prof. Dr. Elçin İbrahimov

Karabakh University – Xankendi – Azerbaijan

<https://orcid.org/0000-0002-1105-9345>

Assoc. Prof. Dr. Yılmaz Özkaya

Baskent University - Ankara – Türkiye

<https://orcid.org/0000-0001-9165-4664>

Assoc. Prof. Dr. Nilgün Nurhan Kara

Izmir Katip Celebi University - Izmir – Türkiye

<https://orcid.org/0000-0001-6168-5996>

Assoc. Prof. Dr. Alizade Memmedov

Baku State University - Baku – Azerbaijan

<https://orcid.org/0009-0000-5358-4271>

Assist. Prof. Dr. Durmuş Gür

Karabük University - Karabük – Türkiye

<https://orcid.org/0000-0002-9945-8825>

Assist. Prof. Dr. Vedat Kanat

A. Türkeş Science & Technology University - Adana - Türkiye

<https://orcid.org/0000-0002-6529-9491>

Assist. Prof. Dr. Qaisar Nasrat

Ibn Haldun University - Istanbul – Türkiye

<https://orcid.org/0000-0003-4676-8122>

Assist. Prof. Dr. Banu Çetin Ünal

Karadeniz Technical University – Trabzon – Türkiye

<https://orcid.org/0000-0003-2651-6286>

Assist. Prof. Dr. Nezahat Belen

Pamukkale University - Denizli – Türkiye

<https://orcid.org/0000-0003-4920-703X>

DERGİ HAKKINDA

ABOUT THE JOURNAL

İ N T O B A

İ N T O B A

İ N T O B A, Uluslararası, çift kör hakemli, akademik, açık erişimli bir dergidir. İ N T O B A Azerbaycan, Amerika Birleşik Devletleri, Bosna Hersek, İngiltere, İtalya, Kazakistan, Kırgızistan, KKTC. (Kıbrıs), Litvanya, Macaristan, Makedonya, Karadağ, Özbekistan, Rusya Federasyonu, Sırbistan, Slovakya, Türkiye ve Ukrayna'dan farklı disiplinlere mensup akademisyenleri bir araya getirmiştir.

A M A Ç

İ N T O B A – İnsan ve Toplum Bilimleri Akademi Dergisi (Journal of Humanities and Social Sciences Academy), eleştirel bakış açılarını teşvik eden dergi, farklı disiplinlere mensup bilim insanlarının bilimsel niteliği yüksek çalışmalarını yayınlamak için alanındaki bilgi birikimine katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

K A P S A M

İ N T O B A – İnsan ve Toplum Bilimleri Akademi Dergisi Antropoloji, Çeviri Bilim, Dilbilim, Filoloji, Edebiyat ve Kültürel Miras, Eğitim Bilimleri ve Pedagoji, Müzik, Sanat, Psikoloji, Sosyal Bilimler, Sosyoloji, Uluslararası İlişkiler alanlarında yapılan özgün ve nitelikli bilimsel çalışmaları uluslararası bir platformda paylaşmayı amaçlayan, çift-kör hakemli, açık erişimli bir dergidir.

Yayımlanma Ayları

İ N T O B A, Haziran – Aralık'ta yayımlanır.

A Ç I K E R İ Ş İ M

İ N T O B A – İnsan ve Toplum Bilimleri Akademi Dergisi, bilimsel çalışmaların ilerleyebilmesi için BOAI - Budapeşte Açık Erişim Bildirgesi'nde yer alan, hakemli dergi literatürünün açık erişimli olması girişimini destekler ve yayımlanan tüm yazıları herkesin okuyabileceği ve indirebileceği bir ortamda ücretsiz olarak sunar. İ N T O B A – İnsan ve Toplum Bilimleri Akademi Dergisi, editörler kurulu, yayın kurulu, danışma kurulu, yazarları ve hakemleri "Yayın Etiği Komitesi (Committee on Publication Ethics, COPE)" ve "Açık Erişim Dergiler Dizini (Directory of Open Access Journals, DOAJ)" gibi kuruluşlar tarafından belirlenmiş "Akademik Yayıncılıkta Şeffaflık İlkeleri ve En İyi Uygulamalar"a bağlı kalarak, akademik ve etik standartlarla uyumlu bir şekilde yayıncılıkta yanlış uygulamaların önüne geçmeyi taahhüt eder.

İ N T O B A

INTOBA is an international, double-blind peer-reviewed, academic, open-access journal. INTOBA has brought together academics from various disciplines from Azerbaijan, the United States of America, Bosnia and Herzegovina, England, Italy, Kazakhstan, Kyrgyzstan, TRNC (Cyprus), Lithuania, Hungary, Macedonia, Montenegro, Uzbekistan, the Russian Federation, Serbia, Slovakia, Turkey, and Ukraine.

A I M

INTOBA – Journal of Humanities and Social Sciences Academy, a journal that promotes critical perspectives, aims to contribute to the body of knowledge in its field by publishing high-quality scientific works of researchers from various disciplines.

S C O P E

INTOBA – Journal of Humanities and Social Sciences Academy is a double-blind peer-reviewed, open-access journal that aims to share original and high-quality scientific studies in the fields of Anthropology, Translation Studies, Linguistics, Philology, Literature and Cultural Heritage, Educational Sciences and Pedagogy, Music, Art, Psychology, Social Sciences, Sociology, and International Relations on an international platform.

Publication Months

INTOBA is published in June and December.

O P E N A C C E S S P O L I C Y

INTOBA – Journal of Humanities and Social Sciences Academy supports the initiative for open access to peer-reviewed journal literature, as stated in the BOAI - Budapest Open Access Initiative, for the advancement of scholarly work, and provides all published articles free of charge in an environment where everyone can read and download them. INTOBA – Journal of Humanities and Social Sciences Academy, its editorial board, publication board, advisory board, authors, and reviewers are committed to preventing malpractice in publishing in accordance with academic and ethical standards by adhering to the "Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing" determined by organizations such as the "Committee on Publication Ethics (COPE)" and the "Directory of Open Access Journals (DOAJ)".

DERGİ HAKKINDA

ABOUT THE JOURNAL

INTOBA

ARŞİV POLİTİKASI

INTOBA - İnsan ve Toplum Bilimleri Akademi Dergisi (Journal of Humanities and Social Sciences Academy)'de yayımlanan tüm çalışmalar derginin kendi web sitesinde yazar ve araştırmacıların faydalanması amacıyla arşivlenmektedir. Dergide yayımlanan tüm makalelere ait üst veriler ve tam metinler XML ve .pdf formatında 3. parti bulut bir sunucuda erişime kapalı bir şekilde saklanmaktadır. ZENODO aracılığıyla tüm makaleler (.pdf) formatında ZENODO sunucularında saklanmakta ve makaleye verilen doi numaralarıyla erişime sunulmaktadır. Dergide yayımlanan tüm makaleler Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı Milli Kütüphane bünyesindeki EYDES SİSTEMİ'ne yüklenmekte ve orada depolanmaktadır.

<https://www.millikutuphane.gov.tr/page/eydes>

ARCHIVE POLICY

All works published in INTOBA – Journal of Humanities and Social Sciences Academy are archived on the journal's own website for the benefit of authors and researchers. All metadata and full texts of articles published in the journal are stored in XML and .pdf formats on a closed-access, third-party cloud server. Through ZENODO, all articles (.pdf) are stored on ZENODO servers and made accessible with the doi numbers assigned to the articles. All articles published in the journal are uploaded to the EYDES SYSTEM within the National Library affiliated with the Ministry of Culture and Tourism of the Republic of Turkey and stored there:

<https://www.millikutuphane.gov.tr/page/eydes>

DOI KULLANIMI

DOI, alıntılama yapmak ve elektronik dokümanlara bağlantı vermek için kullanılabilir. DOI, elektronik yayımlamanın başlangıcında yayımcı tarafından belgelere atanan, alfa-nümerik şeritlerden oluşur ve benzersizdir. Atanan DOI hiçbir şekilde değişmez. Bu sebeple, bir dokümandan alıntılama yapmak için uygun bir araçtır. INTOBA (ISSN: 2791-6766), yazarlara, bir makalenin kendi kendine arşivleme (yazarın kişisel web sitesi) ve yayımlandıktan sonra kurumsal bir havuzda arşivleme için bir makalenin (yayıncı pdf) nihai yayınlanmış sürümünün kullanılmasına izin verir.

DOI USAGE

DOI can be used for citation and linking to electronic documents. DOI consists of unique alphanumeric strings assigned to documents by the publisher at the beginning of electronic publication. The assigned DOI never changes. Therefore, it is a suitable tool for citing a document.

INTOBA (ISSN: 2791-6766) allows authors to use the final published version of an article (publisher pdf) for self-archiving (author's personal website) and archiving in an institutional repository after publication.

İNTİHAL POLİTİKASI

INTOBA'ya gönderilen tüm çalışmalar Turnitin İntihal Tespit Programı ile taranmaktadır. Makalelerin intihal (benzerlik) oranı en fazla % 20 olmalıdır. Bu oranı geçen makaleler reddedilerek yazar(lar)ına iade edilir. Raporda makalelerin tek bir kaynağa benzeşim oranı %10 ve üzeri olamaz. Benzerlik oranı %20'in altında olsa da sorun görülen makalelerin değerlendirme süreci sonlandırılır. Tezden üretilen makalelerde benzerlik oranı % 30'u geçemez.

PLAGIARISM POLICY

All submissions sent to INTOBA are scanned with the Turnitin Plagiarism Detection Program. The plagiarism (similarity) rate of articles must be a maximum of 20%. Articles exceeding this rate are rejected and returned to the author(s). In the report, the similarity rate of articles to a single source cannot be 10% or higher. Even if the similarity rate is below 20%, the evaluation process of articles with identified issues is terminated. For articles derived from theses, the similarity rate cannot exceed 30%.

ETİK İLKELER VE YAYIN POLİTİKASI

INTOBA - İnsan ve Toplum Bilimleri Akademi Dergisi (Journal of Humanities and Social Sciences Academy), Committee on Publication Ethics (COPE), ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) yayın etiği ilkelerini benimsemiştir. Directory of Open Access Journals (DOAJ) ve Yükseköğretim Kurulu Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönetmeliği tarafından yayınlanan Ulusal ve Uluslararası Etik Yayıncılık İlkeleri'ni benimsemiştir.

Editör ve Bilim / Yayın Kurulu Üyelerinin Dergide Makale Yayımlama Politikası:

- Derginin içeriğinin çeşitliliğini korumak ve diğer yazarlara daha fazla fırsat tanımak amacıyla derginin yayıncısı, baş editörü, editörleri, alan editörleri, yayın ve bilim kurulu üyeleri dergiye yayınlanmak üzere her yıl en fazla 1 (bir) makale gönderebilir.
- Her sayıda, dergi yönetiminden en fazla 2 (iki) kişinin makalesi yayınlanabilir. Daha fazlası yayınlanamaz.

DEĞERLENDİRME SÜRECİ

Ön Değerlendirme Süresi: Ön değerlendirme süreci 15 gün içinde tamamlanmaktadır. Ön değerlendirme sürecinden başarıyla geçen makaleler için hakem süreci başlatılmaktadır.

Çift Kör Hakem Süreci: Dergimiz çift kör hakem süreci yürütmektedir. Hakemlerin yazarlarla aynı kurumdan olmamalarına özen gösterilmektedir. Hakem ve yazarların isimleri titizlikle saklanmakta ve hiçbir şekilde açıklanmamaktadır.

Hakem Ataması ve Karar: Makalenin alanına göre ilk aşamada iki hakem tayin edilmektedir. Gelen raporlar doğrultusunda editör incelemesini yapmakta ve bir karara varmaktadır. Editör gerekli görürse ilave hakem görüşüne başvurabilmektedir. Bir ret ve bir majör/minör revizyon veya kabul kararı verilmesi halinde editör üçüncü bir hakem görüşüne gerek duymadan kendi değerlendirmesini yaparak makale hakkında karar alabilir.

MAKALE YAZIM KURALLARI

Dergimiz gönderilen makaleler APA 6 referans formatına uygun hazırlanmalıdır. Yayımlanmak üzere gönderilecek bilimsel çalışmaların EASE (European Association of Science Editors) ilkelerindeki esaslar (Başlık, Yazar Listesi, Özet, Anahtar Kelimeler, Giriş, Yöntem, Bulgular ve Sonuç) dikkate alınarak hazırlanmalıdır.

ETHICAL PRINCIPLES AND PUBLICATION POLICY

INTOBA - Journal of Humanities and Social Sciences Academy has adopted the publication ethics principles of the Committee on Publication Ethics (COPE) and ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors). It has adopted the National and International Ethical Publishing Principles published by the Directory of Open Access Journals (DOAJ) and the Council of Higher Education Scientific Research and Publication Ethics Directive.

Policy on the Publication of Articles by Editors and Science/Publication Board Members in the Journal:

- To maintain the diversity of the journal's content and provide more opportunities for other authors, the journal's publisher, editor-in-chief, editors, field editors, and members of the publication and science boards can submit a maximum of 1 (one) article each year for publication in the journal.
- In each issue, a maximum of 2 (two) articles from the journal management can be published. More than this cannot be published.

EVALUATION PROCESS

Preliminary Evaluation Period: The preliminary evaluation process is completed within 15 days. For articles that successfully pass the preliminary evaluation process, the refereeing process is initiated.

Double-Blind Peer Review Process: Our journal employs a double-blind peer review process. Care is taken to ensure that the referees are not from the same institution as the authors. The names of the referees and authors are meticulously kept confidential and are not disclosed in any way.

Referee Assignment and Decision: In the initial stage, two referees are assigned according to the field of the article. Based on the received reports, the editor conducts a review and makes a decision. If the editor deems it necessary, they may consult an additional referee. If one rejection and one major/minor revision or acceptance decision are received, the editor can make a decision about the article based on their own evaluation without needing a third referee's opinion.

ARTICLE WRITING GUIDELINES

Articles submitted to our journal must be prepared in accordance with the APA 6 reference format. Scientific works submitted for publication should be prepared taking into account the principles in the EASE (European Association of Science Editors) guidelines (Title, List of Authors, Abstract, Keywords, Introduction, Method, Findings, and Conclusion).

DERGİ HAKKINDA

ABOUT THE JOURNAL

INTOBA

İ N T O B A

ISSN: 2791-6766

MAKALENİN SAYFA TASARIMI

- Makalenin tümü Cambria yazı fontu ile A4 kağıt boyutunda yazılmalıdır.
- Sayfa yapısı olarak sağ, sol, alt ve üst kısımlardan 2,54 cm kenar boşluğu bırakılmalıdır.
- Satır aralıkları 1,15 cm şeklinde ayarlanmalıdır.
- Kapak sayfasındaki Türkçe ana başlık 11 punto, koyu ve büyük harfle; İngilizce ana başlık 11 punto, koyu, küçük harfle; özet abstract ve künyede kullanılan yazılarda 8 punto kullanılmalıdır.
- Makalenin iç bölümlerinde tüm yazılar 11 punto ile yazılmalıdır.
- Tablo, harita, fotoğraf, şekillerin başlık, içerik ve altında verilen kaynakları iki yana yaslı ve 10 punto ile yazılmalıdır.
- Sayfa en altında verilen dipnotlar da 10 punto ile yazılmalıdır.
- Paragraflar başında girinti bırakılmamalıdır.
- Paragraflar öncesi ve sonrasında 6nk boşluk bırakılmalıdır.
- Yazılarda ve kısaltmalarda Türk Dil Kurumunun Yazım Kılavuzu'na uyulmalıdır.
- Dergimizin Türkçe ve İngilizce "Örnek Makale Yazım Şablonu"na web sitemizdeki Formlar menüsünden ulaşabilirsiniz.

GİZLİLİK BİLDİRİMİ

Editor, değerlendirme sürecinde gizliliği korumalıdır. Yazarların çalışmaları, hakemlere ve yayın ekibi dışında hiçbir kişiye açıklanmamalıdır. Hakem raporları da gizli tutulmalı ve yalnızca ilgili kişilerle paylaşılmalıdır.

ÜCRET POLİTİKASI

INTOBA, yazarlardan gönderim bedeli, makale işleme bedeli, yayım ve basım ücreti gibi isimler altında **hiçbir ücret almamaktadır**. Makale yayınlamak için de yazarlara ödeme yapılmamaktadır.

LİSANS

INTOBA - İnsan ve Toplum Bilimleri Akademi Dergisi'nin, açık erişimli makaleleri Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC 4.0) ile lisanslıdır.

ARTICLE PAGE DESIGN

- The entire article must be written in Cambria font on A4 paper size.
- A margin of 2.54 cm should be left on the right, left, bottom, and top sides as the page layout.
- Line spacing should be set to 1.15 cm.
- The Turkish main title on the cover page should be 11 points, bold, and in uppercase letters; the English main title should be 11 points, bold, and in lowercase letters; the text used in the abstract and author information should be 8 points.
- All text in the body of the article should be written in 11 points.
- The titles, content, and sources given below tables, maps, photographs, and figures should be written in 10 points and justified.
- Footnotes given at the bottom of the page should also be written in 10 points.
- No indentation should be left at the beginning of paragraphs.
- A spacing of 6nk should be left before and after paragraphs.
- The Turkish Language Association's Spelling Guide should be followed in writings and abbreviations.
- You can access the Turkish and English "Sample Article Writing Template" of our journal from the Forms menu on our website.

CONFIDENTIALITY STATEMENT

The editor must maintain confidentiality during the evaluation process. Authors' work should not be disclosed to any individuals other than the reviewers and the publishing team. Reviewer reports must also be kept confidential and shared only with the relevant parties.

FEE POLICY

INTOBA does not charge authors any fees under names such as submission fee, article processing fee, publication fee, or printing fee. Authors are also not paid for publishing articles.

LICENSE

The open-access articles of INTOBA - Journal of Humanities and Social Sciences Academy are licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0).

DERGİ HAKKINDA

ABOUT THE JOURNAL

İNTOBA

İÇİNDEKİLER

CONTENTS

İNTOBA

İ N T O B A

ISSN: 2791-6766

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ | RESEARCH ARTICLES

Sosyal Bilimler – Tarih | Social Sciences - History

Doğan Gün

Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Salgın Hastalıklar ve Afetler

1-13

Epidemics and Disasters in the Ottoman State During the First World War

Uluslararası İlişkiler - Hukuk - Tarih | International Relations – Law - History

Vusala Ahmadova

Uluslararası İnsancıl Hukukta "Yasadışı Savaşçılar"ın Hukuki Statüsü: I. ve II. Karabağ Savaşında Paralı Askerler ve Terör

14-29

The Legal Status of "Unlawful Combatants" in International Humanitarian Law: Mercenaries and Terror in the First and Second Karabakh Wars

Sosyal Bilimler – Tarih | Social Sciences – History

Tunay Karakök

Bizans İmparatorluğu'nda Evlilik Hukuku: Normlar, Uygulamalar ve Toplumsal Etkiler

30-45

Marriage Law in the Byzantine Empire: Norms, Practices, and Social Implications

Sosyal Bilimler – Tarih - Coğrafya | Social Sciences – History - Geography

Muhammed Aslaner

1957 Fethiye Depremi

&

Filiz Çolak

1957 Fethiye Earthquake

46-62

Dil - Kültür Çalışmaları | Language - Culture Studies

Zerif Gülahyeva

Kültürlerarası Yetkinlik – Sosyokültürel Beceri Oluşumuna Etki Eden Temel Faktörler

63-76

Intercultural Competence – Key Factors Affecting the Formation of Socio-Cultural Skills

Doğan Gün

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE YAŞANAN SALGIN HASTALIKLAR VE AFETLER

Özet: Tarihin şekillenmesinde savaşlar önemli bir etkidir. Yaşanan yıkımlar benzer özellikler gösterir. Ancak Birinci Dünya Savaşı tarihte daha önce görülmemiş büyüklükte bir savaştır. Bu savaşta modern silahların sebep olduğu ölümler yanında, bulaşıcı hastalıklar da insanlık ve uygarlık tarihini şekillendiren derin izler bırakmıştır. Tarihte salgınlar, sadece insanları değil doğayı başka canlı türlerini ve içinde yaşanılan toplumların yapılarını da etkilemiştir. Savaşlarda yenilmeyen güçlü devletler, çoğu defa salgının neden olduğu sosyal, siyasal, ekonomik ve demografik tahribatlarla yıkılmışlardır. Salgın hastalıklar, çoğunlukla askerler arasında kolayca yayılabildiği için tarihte en güçlü orduları bile kırıp geçirerek savaşları kaybetmelerine sebep olmuştur. İspanyol gribi olarak bilinen 1918 influenza salgınının, Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinde önemli bir etkisinin olduğu hususunda görüş birliği vardır. Dört yıldan daha uzun bir sürede değerlendirilmesi gereken bu savaşa katılan her devletin, savaştan etkileniş şekli ve derecesi farklı olmuştur. Osmanlı cihetinde harp, diğer ülkelere göre daha ağır yaşanmıştır. Bu çalışmada salt bir savaş incelemesi yapmaktan daha farklı bir yöne odaklanılacaktır. İnsanlarla mikroplar arasındaki mücadelede gözle görülemeyen mikroorganizmaların cephede ve gerisinde yaptığı yıkım irdelenecektir. Osmanlı Devleti bu yıkıcı savaşta bulaşıcı hastalıklar, açlık, aşırı derecede sıcak ve soğuk iklim şartlarıyla da mücadele ettiği gibi çekirge sürülerinin sebep olduğu kıtlıklarla da karşı karşıya kalmıştır. Bu çekilen zorluklar, dönemi yaşayan bazı kişilerin hatıratlarından, araştırma inceleme eserlerden ve konuyla ilgili arşiv belgelerinden izlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Salgın, Çekirge, Açlık, Afet.

Epidemics and Disasters in the Ottoman State During the First World War

Abstract: Wars have been a driving force in shaping history. Devastations that occurred share similar characteristics. Yet, the First World War was unprecedented in its scale and magnitude. Beyond the loss of life caused by modern weaponry, contagious diseases carved deep scars into the fabric of human and civilizational history. Epidemics have affected not only human populations but also the natural world, other species, and societal structures. Even the formidable countries, undefeated in battle, have often collapsed under the weight of the social, political, economic, and demographic destruction wrought by pandemics. Contagious diseases - as they can spread swiftly among soldiers - have historically cut a swath through even the strongest armies, leading to their defeat in war. It is widely acknowledged that the 1918 influenza pandemic, commonly known as the Spanish flu, played a crucial role in hastening the end of the First World War. The war's impact, which should be assessed beyond its four-year duration, varied in scope and severity among the participating countries. Compared to others, the war was especially harsh on the Ottoman State. Rather than being only an analysis of war, this study focuses on another aspect. It delves into the struggle between humans and microbes, exploring the ravages caused by invisible microorganisms both on the front lines and behind the lines. In this devastating war, the Ottoman State fought not only against contagious diseases, famine, and climatic conditions such as extreme heat and cold, but also against locust outbreaks that caused food shortages. These hardships are explored through the memoirs of those who lived through the era, as well as scholarly research and archival records pertaining to the subject.

Keywords: Ottoman State, Epidemic, Locust, Famine, Disaster.

Sorumlu Yazar / Corresponding Author: Doktor Öğretim Üyesi, Tarih Bölümü, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Mersin Üniversitesi, Mersin, Türkiye, tarihcidogangun@gmail.com

Atf için / How to cite this article (APA 6): Gün, D. (2025). Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Salgın Hastalıklar ve Afetler. *İnsan ve Toplum Bilimleri Akademi Dergisi*, 5(1), 1-13.

Lisans / Licence: Bu eser Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15067937>

INTOBA, Haziran/June 2025; 5(1), 1-13.

ISSN: 2791-6766 - www.intoba.org

MAKALE GEÇMİŞİ / ARTICLE HISTORY

Gönderim (Received): 12.01.2025

Revizyon (Revised): 23.02.2025

Kabul (Accepted): 20.03.2025

GİRİŞ

İnsanlar çağlar boyunca çevreye bağlı olarak yaşarken, değişen yaşam standartları yüzünden daha önce görülmemiş birçok salgının ortaya çıkmasına sebep olmuşlardır. Kuşkusuz insanlardan daha kadim olan ve hastalıkların çıkış noktası sayılan mikroplar, insanların yerleşik hayata geçmesi ve tarımla uğraşmaları sonucunda daha öldürücü hale gelmişlerdir. İnsan dışındaki canlıların yaşam alanlarına yerleştiğinde, o ortamda yaşamakta olan canlılar birçok hastalığın kaynağı olmuşlardır. Doğal çevrenin insan eliyle bozulması, sıhhi olmayan yaşam konsepti, kıtlıkların ve tabii afetlerin çıkması, hastalıkların salgın hale dönüşmesine ve kitlesel ölümlere neden olduğu insanlık tarihi boyunca sürekli görülmüştür. Ancak çok eski çağlarda ilkel topluluklarda hastalıklar hep doğaüstü güçlerle ilişkilendirilmiştir. Tek tanrılı dinlere inanan toplumlarda da ilk zamanlar bu düşünce değişmemiştir. Savaşlar her zaman sağlık sorunlarına sebep olmuş ve hastalıklar salgınlara dönüşmüştür. Salgınların yaratmış olduğu ölümler, diğer hastalıklardan çok daha ciddi derecelerde. Savaş zamanları ortaya çıkan hastalıklar da savaşın gidişatını etkilemiştir. Mesela, Arapların Haçlı ordularını sıtma ile Rusların Napolyon'u tifoyla geri püskürttüğü kaydedilmiştir (Özdemir, 2010, s. 6). Savaş dönemlerinde salgın hastalıkların hızla yayıldığı görülmektedir. Bunda sömürgeci devletlerin payı büyüktür, çünkü yerel hastalıkları asker sevkiyatı ve değişimi sırasında kıtalar arasına yaymışlardır (McNeill, 1976, s. 42).

Salgınlar, toplumunun bünyesine yerleşmiş bir kurum olan tıbbın, toplum ile daha etkili ve karşılıklı iletişime girebildiği, içtimâî ve siyasî bağlamının açığa çıktığı, sorgulandığı ve hepsinin zeminini hazırladığı tarihi dönemlerdir. Bu incelemede, I. Dünya Savaşı esnasında Osmanlı Devleti'nde görülen salgın hastalıkların ve çekirge istilalarının sebep olduğu kıtlık ve açlığın boyutu, ordu dâhilinde ve kamuda yarattığı etki ve olumsuz durumlara karşı alınan önlemler, bazı arşiv belgeleri ve araştırma inceleme eserler ışığında irdelenmeye çalışılacaktır.

SALGIN HASTALIKLAR

Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra açlıkla beraber yaşanan en büyük sorunlardan biri hastalıklar olmuştur. Bu hastalıkların çoğu, savaş koşullarına bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Askerler, Sarıkamış'ın soğuk ikliminde, açlık yüzünden buldukları her şeyi yemek zorunda kalmışlardır. Köylüden satın alınan koyun veya keçi, iç organlarına kadar özenilmeden pişirilip yendiğinden salgın hastalıklar doğmuştur. Köyde sokaklar, pislikten geçilmez bir hale gelmiş ve hasta sayısı her geçen gün artmıştır (Yergök, 2005, s. 77-78). Sarıkamış hem açlıktan, hem savaştan hem de hava şartlarından ötürü ölümlerin en fazla olduğu cephe (Aydemir, 1993, s. 100). Bu toplu ölümler yüzünden salgın hastalıkların arttığı düşünülmektedir.

Savaş zamanı yaygın görülen hastalıklar tifüs, tifo, kolera, dizanteri, sıtma ve grip gibi hastalıklardır. Bu hastalıklarla mücadele için tedbirler alınmış ve aşılardan yapılmıştır. Askerlerin bu tip hastalıklara yakalanma sebepleri arasında, cephede sürekli yer değiştirmeleri ve savaşın zorluklarından kaçan göçmenler gösterilmiştir (Demireğen vd., 2011, s. 82-83).

En yaygın salgın hastalıklardan biri tifüstü. Hastalığın Osmanlı topraklarında yayılışı, Birinci Dünya Savaşı'ndan öncesine rastlar. Ruslar tarafından zorla göç ettirilen Çerkesler, Osmanlı limanlarına vardıkları zaman çiçek ve tifüs hastalıklarını beraberlerinde getirmişlerdir. Göç edenlerin çoğu bu hastalıklar yüzünden ölmüş ve durum Osmanlı'da tehlike yaratmıştır (McCarthy, 2014, s. 41). Karadeniz'de halk, hazırlıksız yakalandığı bu göç dalgası ve hastalıklar yüzünden, yaşadıkları yerleri terk etmeye başlamışlardır. Birinci Dünya Savaşı'na gelindiğinde ise bu salgın, daha da yayılmıştır.

Tifüsle ilgili o dönemde yayınlanan bir makaledeki ifadeler, durumun dehşetini bize şöyle yansıtmaktadır:

“Seferberliğin mülkümüze hatıra bıraktığı tifüs afeti, tam olarak bir bit sorunudur. Bite yakalanan biri, genelin sağlığı için bomba ve dinamitlerle donatılmış bir düşmandan daha zalim ve acımasızdır.” (Özer, 2016, s. 253).

Savaş sırasında Doğu Anadolu’da özellikle Erzurum’da yoğun olarak bitlenmenin tifüse sebep olduğu görülmüştür. Göçler ve savaş, tifüs salgınına beraberinde getirmiştir. Bu salgın ciddi boyutlara ulaştıkça, mücadele etmek için planlar yapılmıştır. Mesela, yolculuğa çıkmadan önce muayene olma koşulu getirilerek kontroller sıklaştırılmıştır. Hastanelerde doktorlara yardımcı olması için memurlar görevlendirildiği gibi ayrıca halkın yıkanabilmesi için hamamlar kurulmuştur (Özdemir, 2010, ss. 72-73, 205). Başkent İstanbul’da da tifüs’ün önlenmesi için temizliğe önem verilmiş ve bunun için hamamlar açılmıştır. Fakat hamamlar; yakıt, su ve sabun yokluğu yüzünden kapanmıştır (BOA., DH.İ.UM.EK, 29/45, H. 24 Cemaziyelevvel 1335; M.18 Mart 1917).

Erzurum’da konuşlandırılan orduda görev yapan bir doktorun, tifüsün boyutlarını betimleyen kasidesi, o dönemdeki vahameti gözler önüne sermesi bakımından önemlidir (Atay, 2009, s. 23). Lyster ailesinin günlüklerinde, bu hastalığın ülkenin batısına kadar ulaştığı ve tanınmış birçok kişinin hatta doktorların da bu hastalıktan öldüğü bilgisi vardır (Lyster, 2013, s. 59).

Sağlık idaresi, kifayetsiz şartlar içinde bulunulmasından dolayı tifüsle savaşta zorlanmıştır. Bu salgın, Kafkas Cephesi’nden bütün ülkeye yayılan bir çöl yangınına benzetilmiştir. Bu korkunç salgının, ordudan izinli bir şekilde memleketine hava değişimi için gönderilen fertler ile cephenin ardına ve memleketin içine doğru yayılmıştır. Önceleri menzil güzergâhlarına, sonra en sapa kalmış köy ve kasabalara kadar yayılarak, girmedikleri köy ve ev kalmamıştır. Binlerce insan bu hastalığa kurban gitmiş ve bu yönüyle tifüs, savaştan daha korkunç bir afet olarak değerlendirilmiştir (Özer, 2016, s. 243). Temizlik şartlarının zor olması hastalıkları tetiklemiş ve ölümlere sebebiyet vermiştir. Temizlik durumu suyun varlığına bağlıdır. Askerler bazen aylarca yıkanamamış ya da kıyafet değiştirememiş olduklarından dolayı bitlenmişlerdir (Çöl, 2009, s. 50). Hastaneler kirli ve kötü bir durumdadır. Ayrıca koşullar olması gerekenden daha fazla hasta ile doldurulmuştur. Hastalar yan yana dizili ve çoğu zaman yatağa bile yatamamışlardır (Sanders, 2007, s. 34).

Falih Rıfki Atay Anadolu’ya giden bir trende hastalıklardan söz ederken memleketin resmini de çizer: *“Bulduğum vagon bir hasta mekânından farksız. Tifodan kurtulup iyileşme sürecine girmiş bir redif askeri, hemen yanbaşında dizanteri hastalığına yakalanmış bir asker ve öte tarafta sancıdan acı çeken bir tüccar... Sınırdan veya hastaneden uzaklaştırılan bu insanlar, yataklarına mı yoksa hazırlanmamış mezarlarına mı gidiyorlar”* (Atay, 2009, s. 18). O dönemde, salgını önlemeye yönelik çözüm yolu olarak görülen, trenin sıcak suyla yıkanma işlemi terkedilerek ilaçlama tercih edilmiştir (BOA., DH.İ.D., No: 50, 1-35, 24 Muharrem 1329; 25 Ocak 1911).

İstanbul’un bazı yerlerinde çıkan tifüsün, ordudaki askerlere buluşmaması için çadırların hastalık merkezlerinden uzak yerlere kurulması ikazı yapılmıştır (BOA., DH.İ.D., No:165-16, Hicri 8 Rebiulahir 1331; Miladi 17 Mart 1913). Başka bir arşiv belgesine göre, 1917 Şubat’ında İstanbul’da yüz seksen iki kişi tifüse yakalanmış ve bunlardan yirmi biri bu hastalıktan ölmüştür. Bunun ileri boyutu sayılan Hummalı tifüsten de yirmi yedi kişi hayatını kaybetmiştir. Aynı tarihte sadece Şubat ve Mart ayında doksan dokuz fert tifüse yakalanmış ve altısı kaybedilmiştir. Bu zaman aralığında yine beş kişi hummalı tifoya müptela olmuş ve bir kişi bu nedenle ölmüştür (BOA., DH.IUM., No: E 29-45. H. 24 Zilkade 1335; M. 11 Eylül 1917).

Tifo dışında en yaygın görülen hastalıklardan bir diğeri de dizanteri olmuştur. Askerlere gönderilen buğdayın, ateşte biraz pişirilip yenmesi yeterli gelmemiş, bu beslenme şekli yüzünden çoğunluk, kuvvetsizleşip ishal olmuştur. Beslenmeleri kötü olan askerler, almaları gereken besin ihtiyacını alamayıp çökmüş ve hastalanmıştır. Dizanteri, yeterince hijyen olmayan gıdaların

bağırsakta yol açtığı iltihap sonucunda ortaya çıkar, ishal ile birlikte görülür. Özellikle 1914 Ekim ayında yoğun bir şekilde görülmüştür. Bunun sebebi ise birliklerin derenin çevresinde toplanmış, kirlittiklerini de tüketmiş olmalarıdır. Bu duruma müdahale edilip birlikler dere üzerinden kaldırılmıştır (Özata, 2009, s. 73, 106).

Osmanlı coğrafyasına en geniş şekilde yayılan salgınlardan olan kolera, daha önceleri de görülmüş ancak bin dokuz yüzlü tarih periyodunun ilk zamanlarında yeniden görülmeye başlanmıştır. Bu salgına, Rus hacı kabilelerinin sebep olduğu iddia edilmektedir. Kara yoluyla getirilen kolera, çoğunlukla liman şehirlerine sonra da Anadolu ve Rumeli'ye kadar yayılmış, 1910 senesinde etkisini arttırarak Birinci Harb-i Umumi'nin sonuna kadar çok can almıştır. Alman konsolosluk raporları da bu bilgileri doğrular niteliktedir. Konsoloslar bu nedenle ülkelerinden dezenfektan ve medikal maddeler isteyerek bu salgınla mücadele etmeye çalışmışlardır. Salgının kol gezdiği birçok kentte mahallî halk, devlet tarafından alınan tedbirlerin yetersizliğine şahit olunca, hastalık şüphesini çağrıştıran gemileri, limanlara yanaştırmayarak kendilerince tedbir almışlardır (Asker, 2021, ss. 104-117). Ancak, çoğunlukla sahil bölgelerinden başka yerlere göç edenler de bu hastalığı yaymışlardır. Bu durumda kolera aşısı yaptırmak mecburi olmuştur. Hatta bir dönem ekmek, elinde aşı yaptırdığına dair belgesi olanlara verilmiştir. Kolera, Anadolu'nun hemen her yerinde görülmüşse de çoğunlukla sıcak bölgelerde yayılma alanı bulmuştur (Özdemir, 2010, s. 221). Bir başkasının günlüğünden alınan notlarda şöyle yazılıdır:

"Kolera, Suriye'de de halk arasında en çok görülen salgınlardan olmuştur. Suriye'deki Temmuz sıcağı, dünyada bugüne kadar yaşanan bütün Temmuzlardan daha sıcaktı. Ordu birlikleri hasta, yorgun ve ağır yürüyordu..." (Atay, 2009, s. 94). Anılarda anlatıldığı gibi ordunun hareketleri ve göçler tahammül edilemeyecek sıcaklarda yapılırken, kolera ülkenin her yerine taşınmıştır. Hatta Anadolu'da demiryolu yapımında çalışan yabancı işçilerin de salgına yakalanarak hayatlarını kaybettikleri anlaşılmaktadır (BOA., DH.EUM.5. Şb.No:38-45. H. 29 Şaban 1335; M. 20 Haziran 1917). Demiryolu inşaatında teknolojiyi bilen işçilere ihtiyaç duyulduğundan yabancı işçi ithali şart görülmüştür (Quataert, 2004, s. 926). Böylece gelen işçiler de salgından etkilenmiş oldu.

Kolera hastalığına ek olarak sıtma da görülmektedir. Sıtma mikrobu insanlara en çok zarar veren ve Anofel adı verilen bir dişi sivrisinek ile insandan insana taşınabilen ve her sene tekrarlayarak nüfus içinde aktarımını kuşaktan kuşağa sürdüren sosyal bir iltettir. Diğer salgın hastalıklar ise daha lokaldir ve bir defa geçirildikten sonra bir daha tekrarlamama özelliğine sahiptir (Emgili, 2016, s. 306).

Birinci Dünya Savaşı'nda alınan önlemlere rağmen sıtma yine de yayılmıştır. Daha çok Hicaz-Yemen gibi yerlerde çok fazla insan sıtmaya yakalanmış, askerlerin dönüşleri de bu hastalığı beraberlerinde getirmelerine sebep olmuştur. Sıtma çoğunlukla kirli ve sıcak bölgelerde ortaya çıkan bir hastalıktır. Buna engel olmak için ciddi temizlik önlemlerine ihtiyaç duyulur (Çalık & Tepekaya, 2006, s. 209). Diğer taraftan Ordu, Ruslara karşı savaş verirken memleket, hastalıktan ve açlıktan kırılmıştır. Ruslara esir düşenlerin en çok yaşadığı hastalıklardan biri tavukkarasıdır. Bazıları bu hastalıktan kurtulamayarak tamamen kör olmuştur. Anadolu'da bunun çaresi olarak karaciğer yemek görülüyordu. Ancak esaret hayatında et bulmak çok zordu (Çöl, 2009, s. 121).

Osmanlı'da salgın hastalıklarla mücadele kapsamında Sıhhiye Nezareti kurulmuştur (Özdemir, 2010, s. 94). Buna göre hastalıkların yayılması engellenmeye, tedavi edilmeye ve önlemler alınmaya çalışılmıştır. 8 Kanunuevvel 1334 (8 Aralık 1918) tarihinde, İstanbul Sıhhiye Müdürlüğüne yapılan tetkiklerle, hem Osmanlı ülkesinde hem de diğer dünya ülkelerinde grip vakalarının artmaya başladığı saptanmıştır (BOA., MF. MKT., No: 1229/45-5). Mesela İspanyol Gribi, Birinci Cihan Harbi'nin sonuna doğru, 1918 yılı baharında ortaya çıkarak en kısa sürede pandemiye dönüşmüş ve küresel bir felakete sebep olmuştur. Uzak Doğu kaynaklı bu salgın Çin, Japonya, Hindistan ve oradan da Yakın Doğu'ya kadar yayılmıştır. Bir diğer şekilde Rusya'ya ve

ticaret gemileriyle de Amerika'ya sıçramıştır. İtilaf devletlerinden bazıları bunu "Alman vebası" olarak adlandırıyordu. Bu virüs türü, Almanya tarafından geliştirilmiş bir biyolojik silah olarak görülüyordu. Ancak bu salgından Avrupa'da Alman ordusu da etkilendi. Almanlar, bu grip nezlesinin insanları hızlıca öldürdüğüne tanık olduklarından adını "Blitz katarrh" (Yıldırım Nezlesi) olarak koymuşlardır. Salgının yayıldığı yerlerde çok büyük kayıpların yaşandığı ve 20 milyon insanın gripten öldüğü tahmin edilmektedir (Yolun, 2012, s. 82, 119; Özdemir, 2010, ss. 307-308).

Salgın ilk başladığında Osmanlı basını bunu topluma yansıtmadı. Grip daha etkili bir şekilde patladığında gündeme alındı. Matbuatta "İspanyol Nezlesi" olarak isimlendirilen bu grip, harp nedeniyle zaten karma karışık olan sosyal hayatı daha da kötü hale getirdi. Almanların tabiriyle "Yıldırım Nezlesi," sadece İstanbul'da yaklaşık altı bin kişinin yaşamını yitirmesine sebep oldu (Artvinli, 2020, s. 53). Nezle, Osmanlı Devleti'nde önce cephedeki askerlere nüfuz etmiş daha sonra hastalık İstanbul'a ulaşmıştır. Umumi Harp yıllarında çeşitli bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmeye çalışan toplum, bu yıkıcı grip salgını ile de yüzleşmek zorunda kaldı. İspanyol gribinin Osmanlı'ya Avrupa üzerinden yolcular, esirler, Almanlar veya Mezopotamya'daki İngiliz ordusu tarafından getirildiği söylenmektedir. Ancak Osmanlı'da bölgeler arası kara ulaşımı iyi olmadığından bu hastalığın Avrupa'dan bulaşma ihtimali daha yüksektir. Atatürk'ün bu hastalığa iki kere yakalandığı ve atlattığı bilinmektedir (Yolun, 2012, ss. 45-68, 96-103).

Savaş bittikten sonra da Çanakkale-Ayvacık yörelerinde, İspanyol Hastalığı olarak tanımlanan hastalık yüzünden bir haftada on beş kişi hayatını kaybetmiştir (BOA., DH.EUM.AYS., No:52-18, H. 10 Receb 1339; M. 20 Mart 1921). İnsanlar, güzel günleri beklerken ani ölümler yüzünden yasa boğulmuşlardır (Lyster, 2013, s. 101).

İngiliz kaynaklarına göre, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusu savaşlarda 85.000, hastalıklar yüzünden ise 240.000 kişi kaybetmiştir. Bu rakamlar da salgın hastalıkların yıkıcı etkilerini göstermektedir (Özdemir, 2010, s. 133).

SAVAŞTA ÇEKİRGE, İAŞE VE AÇLIK SORUNLARI

Osmanlı Devleti'nin bazı dönemlerinde çekirgelerin yaptığı tahribat, başta kıtlıklara sebep olduğu gibi bunun akabinde göç, hastalık ve iktisadî problemleri de beraberinde getirmiştir. Örneğin, 1860 yılında Urfa çevresinde Şemmer Aşireti'ne mensup bir miktar hane Tayy ve Cebur aşiretleriyle birleşerek Mardin, Urfa ve Diyarbakır taraflarındaki birçok köyü yağmalamıştır. Aynı tarihlerde Fırat Nehri'nin doğusunda Şamiye olarak adlandırılan yerden Cizre ve Derik'e kadar olan bölge çekirge istilasına uğramıştır. Bu istilada köylü ve ekinleri büyük zarar görmüştür. Çekirge istilası sırasında sığırcık olarak adlandırılan bir kuş sürüsü çekirgelerin bulunduğu yere gelerek çekirgelere musallat olmuş ve çekirgelerin Savur, Sürgüce ve Midyat tarafına gitmesini sağlamıştır (Şanda, 2024, ss. 318-319). Yine 22 Aralık 1865 tarihinde Urfa'daki Dögerli Aşireti reisleri yetkililere başvurarak, yerleştikleri köylerin altı yıldan beri çekirge ve kıml denilen böceğin saldırısına uğradığını ve bu durumun aşiret mensuplarını çok zor duruma düşürdüğünü ifade etmişlerdir. Bu durum karşısında, kendi tabiiyetlerindeki hanelerle birlikte Siverek'e bağlı Çem nahiyesine iskân edilmelerini istemişlerdir. Reislerin bu talepleri yetkililer tarafından kabul edilmiştir (Şanda, 2024, ss. 144-145). Bu olumsuz durumların Birinci Dünya Savaşından önce de yaşandığı, toplumsal yapıyla birlikte ekonomi ve askeriyeyi de olumsuz etkilediği görülmektedir. Nitekim 19. Yüzyılda çekirgelerin Halep ve çevresindeki ekili pamuk tarlalarını tahrip etmeleri sebebiyle ordunun istediği çadırlar üretilip gönderilememiştir. Yine aynı yüzyılda, devlete ücret karşılığında verilmesi gereken hububat, çekirge istilaları gerekçe gösterilerek, vurguncular tarafından yüksek meblağlarla aracılara satılmıştır (Baytimur & Tatar, 2020, s. 330, 338).

Savaş zamanlarında insanların çoğu cephede olduklarından tarım alanlarında üretim zayıflar. Bunun yanı sıra çekirge felaketi de yaşanmışsa tohumlar zarar görür. Tarlalarda kullanılan hayvanlar ise askerlere yedirilmek üzere kesilir (Toprak, 2016, s. 114).

Savaşa katılmayanları sadece salgın hastalıklar değil, çoğu defa çekirgelerin sebep olduğu gıdasızlık öldürmüştür. Kıtlığın en büyük sebebi olarak görülen çekirge felaketi, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı'nın her bölgesinde görülmüştür. Ülkedeki en verimli bölgeleri istila eden çekirgeler, mahsulü sardıkları zaman, bölgeyi kısa sürede yok ediyordu. Halk, çekirge konusunda edindiği tecrübeler sonucunda, eğri boyun darı ekerek mücadele etmeye çalışmıştır. Çekirgeler, bu darı türüne zarar verememekteydi (Öğün, 1999, s. 106). Çekirgeler için bir yerde önlem alınsa da başka bir yerde orta çıkabilmekteydi.

1914'te Fas çekirgesi tohumlara büyük zararlar vermiş, sonraki sene de Sudan'dan gelen çekirgeler mahsule ciddi zararlar vermiştir. Özellikle Sudan'dan gelen çekirge sürüsü, büyük bir kıtlığa sebep olmuştur. Bu nedenle Çekirge Mücadele Teşkilatı kurulmuştur (Toprak 2016, s. 135). Bu doğrultuda Cemal Paşa'nın etkisiyle, kuluçkadaki çekirgelerin gömülmesi için mezar kazma işine girilmiştir. Ancak bir süre sonra çalışmalar yarım bırakılmış ve çekirgeler ülkeyi basmıştır. Tarlalara çok ciddi zararlar vermişlerdir. Halk ise bu duruma kayıtsız kalmaya devam etmekle birlikte açlıktan çekirgeleri yemeye başlamışlardır.

Osmanlı, savaşın hemen başında iâşe için düzenlemelere girişmiştir. Ülkeyi iâşe bölgelerine ayırmış, ordu için öncelikle kendilerine ayrılan bölgelerden iâşelerini sağlayacakları bir düzenleme yapmıştır. İâşe depolamaları, ordunun harekât planlarına göre düzenlenmiştir. Ancak depolar, savaşın ilerleyen yıllarında yeterli gelmemiştir. Savaş anında var olan iâşenin her yere eşit düzeyde dağıtılması da oldukça zordu. Ulaşımın yetersizliği dağıtımı zorlaştıran en önemli etkenlerdendir. Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce Osmanlı'da üretim tüketimi karşılayabilmekteydi. Savaşın kısa süreceğine olan inançtan dolayı, fazla stoklamaya gidilmemiş, iâşe sıkıntısı yaşanabileceği hiç düşünülmemiştir. Açlık öncelikle büyük şehirlerde kendini göstermeye başlamış, daha sonra kırsal kesimlerde de yaşanmıştır (Öğün, 1999, s. 282). Cephelelere yakın yerlerde bu durum daha belirgindi. Ordunun ihtiyaçları daha önemli görüldüğünden halk, bunları karşılamaya çalışmıştır. Kaldı ki savaş süresince durum ciddi boyutlara ulaşmış, uygulanan politikalar kalıcı olmaktan çok, günü kurtarmaya yönelik olmuştur.

Savaş başladıktan bir süre sonra iâşe konusunda sıkıntılar baş göstermeye başlamıştır. Sadece ordu değil; halk, muhacirler, devlet memurları kısaca toplumun her kesimi açlık çekmektedir. İâşenin sağlanabilmesi birden fazla şekilde olmuştur. Bunlardan biri üretim yapan halktan öşür alma yoludur. Biri, tekâlif- i harbiye diğeri de satın alma yoludur. Ülkenin iâşe bölgelerine ayrılması ve bu bölgelerin dışına çıkılamaması iâşenin temininde sıkıntı yaşanmasına sebep olmuştur (Öğün, 1999, s. 29).

Yemek hazırlama konusu oldukça ilkel durumdaydı. Çoğunlukla pirinç, sebze birkaç parça da et şeklinde olan yemekler, siperlerdeki askerlere soğumuş halde servis ediliyordu. Yiyecek oldukça azdı. Açlık, bir öcü gibi her yerde dolanıyordu. Birçok kez, asker azığının öğün miktarı azaltıldı. Koşulan hayvanlar, yemsizlik yüzünden Anadolu kısmına aktarıldı (Mühlman, 2006, s. 118). Diğer bölgelerde de ordu daha büyük zorluklar çekmiştir. Özellikle Suriye-Filistin bölgesinde ve Sarıkamış'ta ordu açlıktan kıvrılırken bir de olumsuz hava şartları ile savaşmak zorunda kalmıştır. Askerler siperlerden çekilirken, yol üstünde yatan at ölülerinin bacaklarından, butlarından kesip kopardıkları et parçalarını çantalarına yerleştirerek mola yerlerinde ateşte pişirip yedikleri görülmüştür (Özata, 2009, s. 99).

Kanal Cephesi'nde ordu ne bulursa yemeye çalışmıştır. Elllerinde yiyecek kalmadığından yük hayvanlarını kaybetmişlerdir. Ölen hayvanlar, etin bulunmayışından dolayı askere cazip bir yemek gibi görünmüştür. Falih Rıfki Atay bu olumsuz şartları şöyle anlatmaktadır:

“Birlikler Kanal Cephesi’ne gelen kadar kuru ekmeklerini yedi. Yemleri biten develere, arta kalan peksimetler verildi. Bu duruma daha fazla dayanamayan develerin büyük bir kısmı yollarda öldü. Haftalarca sıcak ve yumuşak yemek görmeyen birliklerden biri, belki hayatta geçirecekleri bu son akşamda et yemek istedi. Askerlerin yanlarında taşıdıkları mataralarda sular vardı. Beraberlerinde boşuna taşıdıkları karavanalarını ince tahtayla yaktıkları ateşin üzerine yerleştirdiler. Bir tepenin tabanında ölü yatan devenin kellesini kesip pişirmeye başladılar. Karavanadaki deve başını güçlükle ıslatan kıymetli matara suları buharlaşıyordu. Akşama doğru Kanal’daki suyu hafif bir çizgi halinde görebilen ve Mısır hikâyeleriyle mest olan bu birliğe kader, son geceyi çok gördü. Gelen emirle, ölü deve başını ve yarı kaynamış suyu dökerek ve tulumlarını alarak Kanal’a doğru hareket ettiler.” (Atay, 2009, ss. 50-51).

Beyrut ve Lübnan’da da halk açlıkla baş etmekte oldukça zorlanmıştır. Cemal Paşa ise aslında halkın işesinden sorumlu olmadığı halde halkın bu haline acımış, ordu ambarlarından erzak getirerek yardımda bulunmaya çalışmıştır. Bölgeye yardım getirmeye çalıştıklarında ise İtilâf Devletleri bu duruma engel olmaya çalışmışlardır. Çünkü halkın aç kalması durumunda isyana kalkışacaklarını düşünmüşlerdir. Cemal Paşa bu olumsuz durumu *Hatırât’*ına şöyle not etmiştir.

“Cebel-i Lübnan ve Beyrut’ta açlıktan ölmüş olan erkek, kadın ve çocuklardan ötürü bana manevî bir yük ve maddî bir sorumluluk yüklenemeyeceği gibi, Enver Paşa’ya da kesinlikle bir şey yüklenemez. Manevî ve vicdanî sorumluluk önce ülkesi aleyhine haince ayaklanarak Suriye’nin iase dengesini ve genel gidişatı bozup berbat etmiş olan Şerif Hüseyin ile oğullarına, sonra da Beyrut’a iki üç ayda bir, 10 bin ton ve Yafa’ya yine bu süre zarfında sadece 2-3 bin ton zahire göndermeye izin vermemiş olan İtilâf Devletleri’ne aittir.” (Cemal Paşa, 2006, s. 310).

Suriye’de ve Filistin’de açlığın ulaştığı boyutlar çok yüksek olmuştur. İnsanlar yiyecek bir şey bulamadıkları için zayıflıktan iskelet haline gelmiş, sokaklarda sürünmektedirler. Yoldan geçen bir çöp arabası onları yollardan toplamaktadır (Atay, 2003, s. 73). Müttefiklerin uyguladığı ambargo her türlü ithalat ve ihracatı engelleyince halk da galeyana gelmiştir. Pazarlar kapalı olduğu için meyve ve sebzeler ağaçlarda çürümüştür. Ülkede petrol, şeker, pirinç, diğer gıda maddeleri ve kibrit eksik durumdadır. Ateş yakabilmek için eski bir usul olan çakıl taşından yararlanılmaya başlanmıştır. Lambalar ise artık kullanılmamaktadır. Devlet moratoryum ilan ettiği için para da bulunmaz hale gelmiştir. Bankada parası olan insanlar bile hiçbir şey alamaz olmuş ve ülke yoksulluğa gömülmüştür (Aaronsohn, 2003, s. 61). Savaş sırasında halktan alınacak vergiler için Tekâlif-i Harbiye Komisyonu; buğday, arpa, saman, koyun, kumaş, şeker, çay gibi hemen her şeyi tedarik edebilmek için çalışmıştır (Yergök, 2005, s. 30). Ancak halkın kendine yetmeyen yiyeceği orduya vermesi de çok zordur. Savaşın bu kadar uzun sürüp böyle bir sefaletle sebep olacağı önceden öngörülememiştir. Bu vahim durumun boyutları anılarda şöyle anlatılmıştır:

Aclun bölgesi fakir, esasen buraları bağlık mıntıkaydı. “Ben bu muhiti bilmem, zahire de az bulunur diyorlar. Emir emirdir, gideyim” dedim. Hemen hareket ettim. Aclun kazasının en güneyinden başladım. Oradan merkeze doğru tarama yapacaktım. İlk büyücek bir köye geldik. Bizzat ben anlatayım dedim, yanıma aldığım iki erle köyü dolaşmaya başladım. Filhakika evler büyüktü ve köy kalabalıktı. Bir tarafta beş altı kadın ayakta duruyor ve konuşuyorlardı. Bir tarafta bir mangal üzerinde de kapalı bir tencere vardı. Yanlarına gittim, “Evde erkeğiniz var mı” dedim. Elimi uzatıp açmak istedim. Bir kadın mâni oldu. “Ne yapacaksınız Bey,” dedi, “açmayınız.” “Niçin?” dedim. “Size yarayacak yemek değil, biz idare ediyoruz” dedi. Başı önüne eğildi. “Aç hemşire ben yabancı değilim, benden size ziyan gelmez ve bizim yiyeceğimiz de var” dedim. “Açmayınız, çok rica ederim. Keşke olsaydı da sizi de misafir etseydik” dedi. Bu ısrar

benim merakımı daha da arttırdı. Açtım, bayağı ot vardı, bir iki damla da yağ... (Günay, 2006, ss. 34-35).

Osmanlı'da yaşayan İtilâf devletlerin vatandaşları da ekonominin kötü gidişatı ve açlıktan etkilenmiştir. Bir taraftan savaşta karşıt durumda yer alan yakınlarını beklerken, diğer taraftan geçim derdiyle uğraşmışlardır. İstanbul ve Anadolu'da durum bir nebze daha iyi olsa da savaşın bir türlü sonuç vermemesi ve gündün güne artan yiyecek fiyatları onların da umutlarını yitirmelerine sebep olmaya başlamıştır. Mesela bu durum, dönemi bizzat yaşayan kişi tarafından şöyle not edilmiştir: *"Dört okkalık patatese, bir okka miktarı kuşyemine, dört adet galeta ununa ve üç adet yumurtaya yirmi üç buçuk kuruş ödeyince kendimi fena hissettim. Şartların normal olduğu dönemlerde bunlara sekiz kuruş öderdim. Bu fiyata aldığımız yiyecekleri yemeden önce çok acıkmamız gerekiyor."* (Lyster, 2013, s. 41). Önceleri alınan yiyeceklere ödenen ücretler konusunda üzüntülü olsalar da savaş devam ettikçe daha büyük sıkıntılar baş göstermiş, et gibi bazı yiyecekler lüks haline gelmiş ve hiç alınmaz olmuştur.

"On gündün beri et yemiyoruz. Bizim gibi bir çok kişi de yiyemiyor. Doğal olarak canım et çekiyor ama kuzuya kırk üç kuruş, sığır etine otuz altı kuruş ve koyun etine kırk sekiz kuruşu kim verebilir? Balık, söz konusu bile olamaz. Bu altın yemeğe benzer. Dört gündün beri su yok. Haftada bir veya iki gün su geliyor. Şansımıza evimizde bir sarnıç mevcut. Yakın zamanda çok yağmur yağdığı için ihtiyacımızdan fazla suyumuz var. Ancak başkaları suyu satın almak zorunda kalıyor" (Lyster, 2013, ss. 57- 58).

Anadolu'da iase sorunu İstanbul'dan daha kötü durumdaydı. Savaş başladıktan sonra özellikle Doğu Anadolu'dan Anadolu'nun içlerine doğru yaşanan göçler ticareti de etkilemiş, düzeni bozmuştur. Ayrıca kaynaklar yetersiz kalmıştır. Bir zaman sonra en önemli ihtiyaçlar karşılanamaz hale gelmiştir. Devlet, göç etmek zorunda kalanlar için düzenlemeler yaptı. Ancak henüz savaşın başında planlanan iase dağılımının yetersiz kalmış olması ve savaşın uzun sürmesi düzenlemeleri yetersiz kılmıştır. Stoklar tükenmiş, var olanların bölgelere dağılımı ise ulaşımın yetersizliği ve İtilâf Devletlerinin engellerine takılmıştır.

Memurlar savaşta açlıktan en çok etkilenen kesimden biri olmuştur. Çiftçiler, tüccarlar, bir şekilde ellerindeki ürünleri satıp geçinebilmekteydi. Ancak savaş başladıktan sonra, ülkedeki fiyatlar, %2000 kadar yükselmişken, memurların maaşları sadece %30 ile % 50 arasında artış sağlayabilmiştir (Öğün, 1999, s. 300). Bundan sonra herkes için birinci öncelik kendisi ve ailesi olmuş bu sebeple de hemen her yol mubah görülmeye başlanmıştır. Memurların maaşlarını kimi zaman alamaması, aldığı vakit de yeterli olmaması, devlete olan güveni azaltmış, ayrıca halktan rüşvet alarak görevlerini kötüye kullanmalarına sebep olmuşlardır.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin Asya, Avrupa ve Afrika arasındaki ticarî ve kültürel konumuyla birlikte, pay-ı tahtının doğu-batı arasında geçiş noktasındaki özelliği ve deniz ulaşımı, bulaşıcı hastalıkların yayılımını hızlandırmıştır. Salgın hastalıklar, vücutsal zayıflıkla birlikte, yokluk içinde olan ve temizlik olanağı olmayan insanlar arasında daha çok görülmüştür. Devlet, hastalıkların yayılmasını engellemek amacıyla, usulüne göre zamanında önlem alınması hususunu sağlık görevlilerine sürekli hatırlatmıştır.

Savaşta kaç kişinin hangi salgın hastalıktan öldüğünü tespit etmek zordur. O yıllarda sadece gelişmiş ülkelerde tıpta istatistik tutmak yaygındı, diğer gelişmemiş ülkelerde böyle bir kurumsallaşma söz konusu olmadığından verilen rakamların kesin olmaktan öte varsayımsal olduğunu düşünüyoruz. Osmanlı arşiv belgelerinde geçen bazı hastalıkların adları, cephe gerisinde yaşayan sivil halkın ölümü neticesinde doktorların tetkikleri neticesinde tanımlanmıştır. Fakat bazı hastalıkların tahminen adlandırıldığı anlaşılmaktadır.

İnsanların yaşamlarını idame ettirmek amacıyla oluşturdukları tarım arazilerinin çekirgeler tarafından tahrip edilmesi toplumda ekonomik, demografik ve sıhî sorunları beraberinde getirmiştir. Alınan önlemler yeterli gelmemiş ve bu durum kıtlığa sebep olmuştur. Açlıktan ölümler Osmanlı'nın yaşadığı en büyük facialardan biridir. Halkın ve ordunun durumunun aynı olduğu anlaşılmaktadır.

Salgınlar ve doğal afetler sırasında ortaya çıkan komplike etkileri anlamaya çalışmak, bunların idaresinde karşılaşılan zorlukları incelemek ve hepsinin nedenlerini araştırabilmek bir bilim dalıyla çözülebilecek bir mesele değildir. Bu konuda interdisipliner çalışmaların yapılması gerekir.

EXTENDED ABSTRACT**Epidemics and Disasters in the Ottoman State During the First World War**

Wars have consistently played a decisive, even tragic, catalyzing role in shaping human history. The devastating conflicts that have punctuated our past, while differing in their specific causes and consequences, often bear disturbingly similar characteristics: the brutal loss of life, the disintegration of social structures, and the lasting scars left on the collective psyche of nations. The First World War, however, stands as an unprecedented example in its scale and magnitude. This global conflagration, which lasted from 1914 to 1918, transcended the boundaries of conventional warfare, leaving a legacy far more complex than simple territorial disputes or political rivalries. Beyond the sudden and catastrophic loss of life caused by modern weapons, including machine guns, artillery, and chemicals, infectious diseases have inflicted deep and lasting wounds in the fabric of human and civilizational history. Invisible and insidious enemies and epidemics have historically affected not only human populations but also the complex fabric of the natural world, the delicate balance of other species, and the fundamental structures of societies. Even the most powerful countries, seemingly invincible in war and endowed with vast resources, have often buckled and eventually collapsed under the crushing weight of the social, political, economic, and demographic destruction caused by epidemics. Infectious diseases, with their capacity to spread rapidly and inexorably among soldiers concentrated in trenches and camps, have historically destroyed even the strongest and most disciplined armies.

It is now widely recognized in historical and medical circles that the influenza pandemic 1918, known as the Spanish flu, played a significant role in hastening the end of the First World War. The far-reaching impact of the war, which must be assessed well beyond its official four-year duration, varied considerably in scope and severity among the countries involved, each experiencing the conflict through its unique lens of circumstances and vulnerability. For the Ottoman Empire, already much weakened by internal strife and external pressures compared to many other countries, the war was particularly harsh and devastating.

This study, however, aims to transcend the traditional limits of a simple analysis of the military and political dimensions of the war. It focuses on a little-known aspect of the Great War, the relentless and often hopeless struggle between humans and germs. It examines the extent of the devastation caused by microorganisms, both to soldiers fighting in the trenches and to civilians struggling for survival behind the front lines. In this devastating war, the Ottoman Empire found itself in a multi-faceted struggle not only against the mighty armies of its enemies but also against the harsh realities of climatic conditions such as relentless infectious diseases, the crippling effects of widespread famine, scorching heat, and extreme cold. To these already insurmountable challenges were added devastating locust plagues that devastated farmland, caused severe food shortages, and compounded existing suffering. These multifaceted challenges have been attempted to be understood by analyzing the poignant and often heartbreaking recollections of those who lived through this turbulent period, as well as archival records on the subject. We aim to illuminate the complex and often overlooked interplay between war, disease, and social collapse.

In conclusion, the Ottoman Empire was unable to prevent the rapid spread of epidemics due to a lack of adequate sanitation. The state sent instructions to health authorities to take timely and effective measures but to no avail. When the disasters caused by locusts are added to all these negativities, the extent of the chaos the country fell into can be seen.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri (BOA)

BOA., Dahiliye Nezareti İdare (DH.İD),

BOA., DH.İD., No:165-16

BOA., DH.İD., No:50, 1-35

BOA., Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye-i Dahiliye Müdüriyeti (DH.IUM),

BOA., DH.IUM., No: E 29-45

BOA., Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı (DH.İ.UM.EK)

BOA., DH.İ.UM.EK, 29/45

BOA., Dahiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Müdüriyeti Aşayış Şubesi (DH.EUM.AYS).

BOA., DH.EUM.AYS., No:52-18

BOA., DH.EUM.5. Şb.No:38-45

Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi,

MSB.ATA. 65-312-6

Araştırma ve Tetkik Eserler

Aaronsohn, A. (2003). *Türk Ordusuyla Filistin'de*. (N. Alkan, Çev.). İstanbul: Selis Kitaplar.

Artvinli, F. (2020). Salgınların Tarihi: Toplumsal ve Siyasal Açından Kısa Bir Bakış. İçinde *Pandemi ve COVID-19* (ss. 129-150). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Asker, A. (2021). Alman Konsolosluk Raporlarına Göre 1911-1914 Yılları Arasında Osmanlı Liman Kentlerinde Kolera. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 22(1), 101-119.

Atay, F. R. (2003). *Zeytindağı*. İstanbul: Bateş Yayınları.

Atay, F. R. (2009). *Ateş ve Güneş*. (M. Sarıkaya, Haz.). İstanbul: Pozitif Yayınları.

Baytimur, S. O., & Tatar, Ö. (2020). Osmanlı Devleti'nde Çekirge İstilaları ve Sosyo-Ekonomik Hayata Etkileri (1789-1839). *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(23), 325-347.

Cemal Paşa. (2006). *Hatırât*. (A. Z. İzgöer, Haz.). İstanbul: Nehir Yayınları.

Çalık, R., & Tepekaya, M. (2006). Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (16), 205-228.

Çöl, E. (2009). *Çanakkale-Sina Savaşları Bir Erin Anıları*. (C. Kazdağlı, Haz.). İstanbul: Nöbetçi Yayınevi.

Demireğen, Ö., Keskin, A., & İlhan, F. (2011). *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde Sağlık Hizmetleri*. Ankara: ATASE Başkanlığı Yayınları.

Emgili, F. (2016). Cumhuriyet Dönemi Nüfus Siyasetinde Sıtma Mücadelesinin Önemi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (50), 297-318.

Günay, S. (2006). *Bizi Kimlere Bırakıp Gidiyorsun Türk? Suriye ve Filistin Anıları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Lyster, I. (2013). *Osmanlıların Arasında*. (K. Akalın, Çev.). İstanbul: Doğan Kitap.

- McCarthy, J. (2014). *Ölüm ve Sürgün*. (F. Sarıkaya, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- McNeill, W. H. (1976). *Plaques and Peoples*. New York: Anchor Press.
- Mühlman, C. (2006). *Çanakkale Savaşı*. (S. Umran, Çev.). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Öğün, T. (1999). *Kafkas Cephesinin I. Dünya Savaşındaki Lojistik Desteđi*. Ankara: Divan Yayıncılık.
- Özata, M. (2009). *Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları*. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Özdemir, H. (2010). *Salgın Hastalıklardan Ölümler*. Ankara: TTK Basımevi.
- Özer, S. (2016). 1.Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nde Tifüs (Lekeli Humma) Salgını. *Belleten*, LXXX(287).
- Quataert, D. (2004). 19. Yüzyıla Genel Bir Bakış: İslahatlar Devri 1812-1914. İçinde H. İnalçık & D. Quataert (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi 1600-1914* (Cilt II, ss. 885-999). (S. Andıç, Çev.). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Sanders, L. V. (2007). *Türkiye'de Beş Sene*. (Osmanlı Genelkurmayı Askeri Tarih Encümeni Tercüme Heyeti, Çev.). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Şanda, M. N. (2024). *Urfa Sancağı ve Çevresinde Aşiretler (XVIII. ve XIX. Yüzyıllar)*. Ankara: Serüven Yayınevi.
- Toprak, Z. (2016). *İttihat – Terakki ve Cihan Harbi*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Yergök, Z. T. (2005). *Tuğgenereal Ziya Yergök'ün Anıları, Sarıkamış'tan Esarete*. (S. Önal, Haz.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yolun, M. (2012). *İspanyol Gribinin Dünya ve Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.

MAKALE BİLGİLERİ

Etik Kurul Kararı:	Araştırma Etik Kurul Kararından muaftır.
Katılımcı Rızası:	Araştırmada herhangi bir katılımcıya yer verilmemiştir.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları:	Makalede kullanılan telif hakkı içeren herhangi bir görsele yer verilmemiştir.

ARTICLE INFORMATION

Ethics Committee Decision:	The research is exempt from the Ethics Committee Decision.
Participant Consent:	No participant was included in the research.
Financial Support:	No financial support was received from any institution or project for the study.
Conflict of Interest:	There is no conflict of interest between individuals and institutions in the study.
Copyrights:	No images claiming copyright are included in the article.